

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

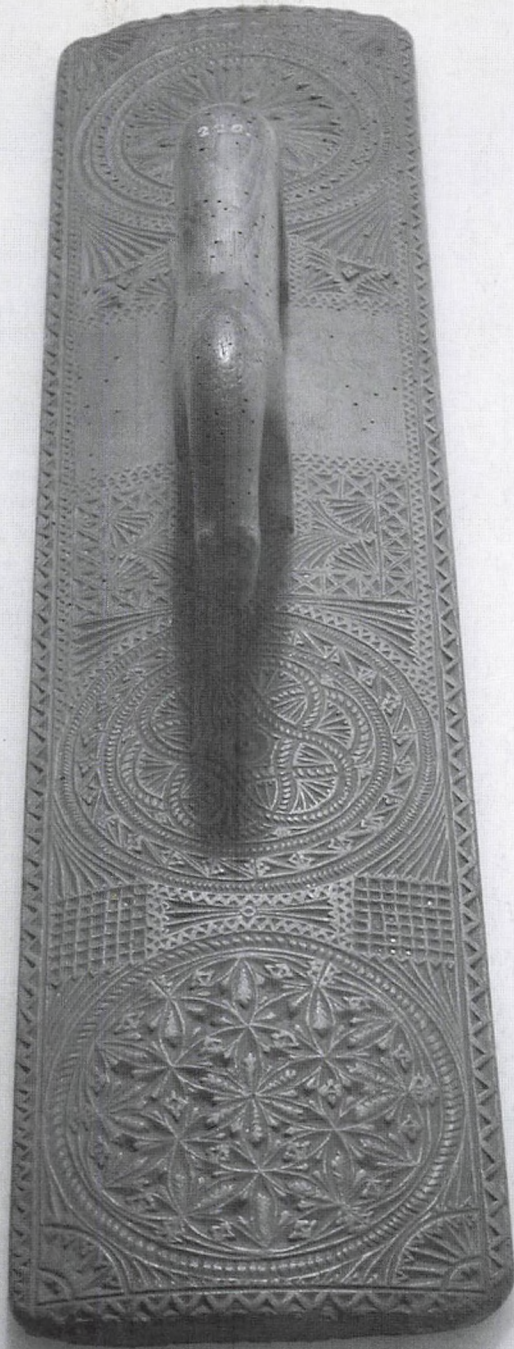
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 7/8 **2003**
JULI/AUGUST

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
160 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.
Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

- Nordslesvigske homøopatiske husapoteker*..... 179
I begyndelsen af det tyvende århundrede var homøopati en udbredt behandlingsform for såvel mennesker som dyr i Sønderjylland. Fhv. overlæge, dr.med. Anton Marckmann fortæller her om homøopati på basis af en række bevarede husapoteker.
- Projekt »Neolitisk keramik fra Benniksgård, Rinkenæs sogn«* . 187
Redaktionen har denne gang spurgt arkæolog Silke Eisenschmidt, Haderslev Museum, som fortæller om en undersøgelse af neolitisk keramik fra Benniksgård.
- De lokalhistoriske årbøger 2002*..... 192
Årbogen er for de fleste lokalhistoriske foreninger det mest synlige resultat af det lokalhistoriske arbejde. Lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, har set på frugterne fra 2002.
- Felsted Sogns Husflidsforening* 196
Husflid og husflidsbevægelsen er om noget et forsømt hjørne af den sønderjyske lokalhistorie. Redaktionen bringer her Aksel Fr. Hokkerups artikel »Felsted Sogns Husflidsforening«, der kaster lys over det hidtil upåagtede emne.
- Tørvearbejde under krigen 1940-45*..... 200
Tørvearbejde var hårdt og lønnen lav, men det gav brød på bordet. Redaktionen bringer her et udsnit af et interview med Johan Petersen om hans arbejde med tørvegravning under krigen. Artiklen har tidligere været bragt i Skrift for Historisk Forening for Sundeved 2002.
- Bognyt*..... 203
- Det sker – på de sønderjyske museer* 204
- Bagsiden om forsiden* 208
Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen tegner ef rids af husflidsbevægelsens historie.

Forsidebillede:

Manglebræt udført som husflid af E. S.
Foto: Haderslev Museum.

Nordslesvigske homøopatiske husapoteker

Af ANTON MARCKMANN

I begyndelsen af det tyvende århundrede var homøopatien en udbredt behandlingsform for såvel mennesker som dyr i Sønderjylland. Fhv. overlæge, dr.med. Anton Marckmann fortæller her om homøopatien og dens udbredelse på basis af en række bevarede husapoteker i Sønderjylland.

Indledning

Selvom det ikke er muligt talmæssigt at angive eller blot skønne, hvor udbredt homøopatien var i den nordslesvigske (sønderjyske) befolkning for ét hundrede år siden, tyder opsporingen af en række husapoteker fra denne tid foruden mundtlig overlevering på, at lægfolk jævnlige brugte homøopatiske midler til både mennesker og dyr.

Formålet med denne artikel er dobbelt. Det er en kort beskrivelse af homøopatiens baggrund og dens stade på daværende tidspunkt, hvor de revolutionerende lægevidenskabelige opdagelser og behandlingsmæssige fremskridt endnu lå forude. Endvidere forsøger den at afdække historien bag tolv endnu eksisterende sønderjyske husapoteker, som det er lykkedes at finde frem til, og som alle har været i lægmands besiddelse og i brug både før og efter grænseflytningen i 1920.

Homøopatiens udvikling

I 1812 docerede den tyske læge Samuel Hahnemann (1755-1843) ved universitetet i Leipzig den homøopatiske lære (homøopati (græsk): »lignende sygdom«) som modspil og i opposition til datidens lægevidenskabelige sygdomsopfattelse

og behandlingsmetoder. Metoder, der bl.a. omfattede direkte patientskadelige indgreb som åreladning, klystér, bræk- og afføringsmidler, kopsætning m.m. Hans lære byggede på dogmet: »Med lignende skal lignende kureres« (latin: »Similia similia curantur«), d.v.s. at sygdomme kan kureres (fordrives) med et sådant stof, der i større koncentration hos raske fremkalder de for sygdommen karakteristiske symptomer, men som i behandlingsøjemed gives i så svag en dosis, at det ikke medfører uheldige eller skade-

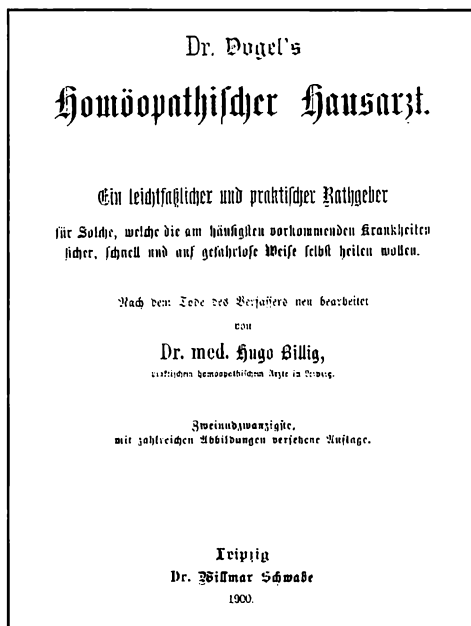

Fig. 1. Titelbladet fra en homøopatisk hus-lægebog. Bogen henvender sig til »sådanne, som på en sikker, hurtig og ufartlig måde vil kurere hyppigst forekommende sygdomme.«

Fig. 2. Husapotek, lukket.

lige bivirkninger. Hans tese udsprang af erfaringer med kinin, som i stærke doser giver symptomer, der minder om symptomerne ved malaria (koldfeber), men i svagere doser kurerer samme lidelse. Der afprøvedes og registreredes efterhånden over ét tusinde homøopatiske midler, som spirituøse udtræk fra plante- og dyreverdenen og andre i form af metaller, mineraler og mineraloider eller forbindelser af disse. De var tilgængelige i flydende form, som pulveragtige udrivninger i tørret mælkesukker, i tabletform eller indeholdt i rørsukkerkugler, og i fortyndinger fra en tiendedel til en trilliontedel eller endnu højere. Hyppigst lå den til behandling anbefalede fortynding mellem en titusindedel og en milliontedel. Hvert middel havde sit register af symptomer (sygdomme), som det blev hævdet at være virksomt imod (1,2).

Trods modstand og sønderlemmende kritik fra lægeside vandt Hahnemanns

lære stigende udbredelse, ikke alene i Tyskland, men snart i hele Europa og i U.S.A. (3,4).

Husapoteker

Leipzig blev sidst i 1870'erne centrum for en stadigt voksende fabrikmæssig produktion af homøopatiske remedier fremstillet på apotekerens Willmar S. Schwabes »Homöopatische Central- Apotheke« og med en kundekreds, der dækkede hele verden. Firmaet specialiserede sig i fremstillingen af de såkaldte »Husapoteker«, der forhandlede i mange udformninger: fra simple papkasser med kun otte homøopatiske midler til smukt polerede nøddetræsskrin indeholdende op til hundrede eller flere midler. Husapotekerne kunne erhverves frit af hvem som helst, f.eks. gennem postordre. På denne måde fik lægmand mulighed for at anskaffe sig et passende stort udvalg af de hyppigst brugte præparater, hvis anvendelse (indikationsområder) og dosering fremgik af retningslinier, der var tilgængelige i de huslægebøger (»Homöopathischer Hausarzt«), som var på markedet (Fig. 1) (5,6). Husapotekerne blev solgt til mange hjem og familier og fandt også kunder i Nordslesvig. Overbevist om det homøopatiske systems ufejlbarlighed og troværdighed og efter at have studeret huslægebogen måtte lægmand føle sig godt rustet til trygt og på fuldt lovlig vis at anbefale eller udøve en forskriftsmæssig homøopatisk behandling af sig selv, sin familie og andre i omgangskredsen foruden af sine husdyr. Dette skete på lige fod med praktiserende homøopater og læger. Husapotekerne udfyldte et behov her og nu i en tid, da læger, især i landdistrikterne, var en mangelvare, og da homøopatien havde et godt tag i befolkningen.

Homøopatiske husapoteker i Nordslesvig
Inspireret af fundet af et hengemt

Schwabe- husapotek i Mjang på Sydals (7) lykkedes det ved mund til mund-metoden, forespørgsler til landsdelens museer, lokalhistoriske foreninger og arkiver samt gennem de elektroniske medier i løbet af forbløffende kort tid at opspore yderligere elleve homøopatiske husapoteker i Sønderjylland, heraf ni af firma Schwabes produktion. De er alle fra den tyske tid og har været benyttet i private hjem. Syv af dem kommer fra Als, to fra Haderslevengen, ét fra Tønderområdet og to fra Skærbækkanten. Indehaverne stillede dem til forfatterens disposition, og der blev indsamlet oplysninger om skrinenes herkomst og funktion.

Fra Holm på Nordals stammer et velbevaret skrin, som oprindeligt tilhørte en gårdejer (H.J.S. 1868-1947), der dyrkede mange interesser, bl.a. homøopatiske. Han anskaffede sig i begyndelsen af 1900-tallet Schwabes, Puhlmanns og Vogels publikationer (5,6). Dem studerede han og udøvede på basis heraf sin homøopatiske virksomhed, som også omfattede syge husdyr. Både skrinet, hans homøopatiske »lærebøger« og en række populærvidenskabelige arbejder om sygdomme gik i overlevering til hans efterkommere.

Den følgende beskrivelse af husapoteket og dets indhold er i alt væsentligt gældende for samtlige i denne artikel omtalte skrin. Skrinet, der måler 36 x 10,5 x 20,5 cm., er fabrikeret af lysebrunt nøddetræ. Midt på oversiden af det aflåselige låg er indlagt en slynget intarsia, og langs lågets skråt afskårne, mørke kant er der indfældet skråtstillede, gule metalbjælker. Lukkes låget op, ses indside belagt med sort fløjl, hvorpå der er anbragt en liste med fortegnelse over skrinets indhold omfattende i alt 63 homøopatiske midler med deres benævnelse på latin og med angivelse af fortyndingsgraden - alle nummereret i alfabetisk orden (Fig. 2 og Fig. 3).

Skrinets bund er opdelt i 63 rum, hvert indeholdende en flaske. De fleste flasker rummer 10 ml., en del 5, 25 eller 35 ml., og 2 riflede, kantede flasker rummer hver 20 ml. En hel del flasker har bevaret deres oprindelige etikettering med et billede af Hahnemann forpå og en mærkat bagpå med et brystbillede af Willmar Schwabe (Fig. 4). Flaskerne er lukket med en korkprop, der på oversiden er påhæftet en lille etiket med nummeret på flasken, korresponderende med indholdsfortegnelsen på listen. Proppen og flaskehalsskælen har oprindeligt været beskyttet med fastbundet stannioltektur og plomberet eller med en rødligt farvet tektur af pliseret specialpapir. Tekturen kunne også være hvidt skind. Flaskernes indhold af flydende art er naturligvis fordampet i tidens løb, men pulverformede indhold er stadig intakte.

At husapoteket havde været jævnligt benyttet kan ses af, at nogle af flaskerne var blevet opbrugt og erstattet af nye, som blev udleveret fra Nordborg Apoteks Homøopatiske Afdeling og fra

Fig. 3. Husapotek, åbent.

Homøopatisk Afdeling på Sønderborg Apotek.

Et andet apotek fra Stakkelhøj på Nordals med plads til 44 flasker tilhørte oprindeligt en malermester (C. P., 1874-1941), om hvem familien kan meddele, at han var kendt for sin indsigt i homøopati. Apoteket gik i arv i familien og blev sat til side, men for ca. 40 år siden blev indholdet udtaget og destrueret af frygt for, at familiens børn skulle få fingre i det forældrene var ikke klar over, at de fortyndede præparater var ganske uskadelige. Det tomme skrin blev bevaret, dog bærer det i dag præg af tidens tand.

Det tredje apotek er identisk med det først beskrevne med et oprindeligt indhold på 63 flasker. Det er også hjemmehørende på Nordals og har været brugt flittigt, idet der er suppleret med fire flasker fra tiden før 1920 med påskriften Homöopatische Abteilung der Apotheke in Norburg, Apotheker Hans Jensen (apoteker her 1913 - 1916), og senere med to flasker fra samme apoteks homöopathiske Afdeling, Apotheker Julius Petersen (apoteker her 1919 - 1941) (8). Skrinets første ejermand har det ikke været muligt at opspore.

På Museet på Sønderborg Slot er deponeret to husapoteker fra Schwabes firma, begge beregnet til 63 homøopatiske midler. Det ene blev indleveret i 1960 uden yderligere oplysninger om dets proveniens. Der er suppleret med to flasker af Schwabes produktion, leveret gennem et andet tysk firma: Felke Komplexmittel.

Museets andet eksemplar blev indleveret fra et dødsbo i Asserballe, hvor familien B. i flere generationer havde ejet en slægtsgård. En hel del af de oprindelige flasker er efter at være opbrugt erstattet af nye, således er elleve flasker leveret fra Homøopatisk Afdeling, Sønderborg Løve Apotek, og én flaske fra Homöopathische Abt. Sct. Nicolai-Apotheke, Flensburg. At skrinet har været i brug i mange år frem-

går af, at der så sent som i 1954 blev leveret to flasker til fru B. gennem Haderslev Løve Apotek, begge fremstillet af Dr. Madaus & Cos firma i Köln. Desværre foreligger der ingen optegnelser om skrinets anskaffelsesår.

Et såkaldt »forbedret« husapotek, der af firmaet blev anbefalet til brug i større familier og til godsejere (»Gutsbesitzer«) til behandling af sygdomme i »større kvægbestande«, dukkede for et par år siden op på en gård i Mjang på Sydals efter at have været gemt til side under gårdens loft i mange år. Skrinet var beregnet til at indeholde 96 flasker, heraf to med et indhold på 90 ml., og var derfor noget større end de tidligere omtalte. På listen på indersiden af låget med fortegnelsen over de mange midler er anført, at det drejer sig om et »Ganze Thierapotheke«, men indholdet kunne naturligvis også anvendes til mennesker. Skrinet er anskaffet af gårdejer C.S. (1879 - 1953) i Mjang i begyndelsen af 1900-tallet og er suppleret med to flasker, hvor etiketten bærer indskriften Königl. Privil. Apotheke in Augustenborg, P. Wind (der var apoteker her i årene 1906 - 1920), og med tre flasker, hvor etiketten angiver, at de er fra Königl. Privil. Sonderburger Apotheke, Max Vierth (der var apoteker her 1905 - 1920) (8). Nyanskaffelser fra Homøopathisk Afdeling, Sønderborg Løveapotek, Apotheker Johs. Juhl, viser, at det også har været i brug efter 1920. Efterkommere efter skrinets oprindelige ejer vil vide, at han i samarbejde med en lægmand med speciel indsigt i veterinær homøopati behandlede syge kreaturer i sin besætning med midler fra husapoteket; dette er nu indlemmet i samlingerne på Museet på Sønderborg Sygehus. I det lille bondesamfund i Mjang blev homøopatisk rådgivning og vejledning omkring år 1900 også givet af en belæst musiker og landmand J. N. (1851 - 1916), der havde studeret tilgængelige lærebøger om em-

net. I sin selvbiografi (9), skriver han, at »mange tusinder har søgt homøopatisk råd hos mig, og atter tusinde er ved min hjælp blevet befriet for deres lidelser!«

Et andet »forbedret« husapotek, der er deponeret på Haderslev Museum, har tilhørt en gårdejerfamilie Å. i Simmersted ved Haderslev. Det har oprindeligt indeholdt hele 110 flasker, med suppleringer er der nu 125, heraf seks med et indhold på 90 ml., og alle flasker, hvoraf en enkelt stadig er plomberet, er forsynet med W. Schwabes signatur. Ud fra de påtrykte prismedaljer på listen på lågets indside kan man slutte, at apoteket er fremstillet omkring år 1900. Det er nærliggende at antage, at indholdet har været anvendt både til husdyr og til mennesker.

Et meget smukt husapotek blev anskaffet af en gårdejer C. i Højrup ved Gram omkring år 1900 og har været anvendt til både dyr og mennesker. Den homøopatiske interesse blev videreført af sønnen og dennes kone, da de overtog gården. Apoteket skulle oprindeligt sammen med meget andet af gårdens indbo have været kasseret og smidt ud ca. 1990, men en inkarneret samler af antikke ting og sager »kom just forbi« og fik lov til at udtage det. Ved en gennemgang af skrinets indhold ses, at det i årenes løb er blevet suppleret med flasker fra Homöopathische Officin, Toftlund Apothek, fra Andraische Löwen-Apotheke, Homöopathische Officin, Flensburg, fra Løgumkloster Apotek og fra Haderslev Løve Apotek. Familien konsulterede jævnligt den i Haderslev praktiserende »autoriserede« homøopat J. C. Harbeck, der havde tilladelse til at udskrive recepter på homøopatisk medicin. Så sent som i marts 1960 er der fra apoteket i Haderslev udleveret to flasker til gårdmandskonen (svigerdatteren til skrinets oprindelige ejer). Hendes søn, der nu er 66 år gammel, erindrer, at han som dreng af sin mor fik nogle dråber fra en flaske

Fig. 4. Flaske med billede af homøopatiens fader: Samuel Hahnemann forpå og producenten Willmar Schwabe bagpå.

i apoteket i behandlingsojemed. Dette apotek har således været i brug til tre generationer.

Ved et tilfældigt sammentræf dukkede endnu et velbevaret husapotek op. Det stammer fra Nr. Sejerslev ved Højer og blev anskaffet omkring 1900 af en dengang godt 30-årig landmandskone H. M. F. (1866 - 1940) (Fig.5). Hun havde ved selvstudium sat sig grundigt ind i homøopatien, bl.a. ved læsning af Schwabes publikationer (5). En af hendes efterkommere oplyser, at hjemmet var engageret i kirke- og missionsarbejde, og at forældrene var meget socialt orienterede og ydede hjælp og gode råd til alle, der havde behov derfor. Dette gjaldt også, hvis der var tale om at lindre sygdomme som galdesten, mavesmerter og ledsmerter. Her kom indhol-

Fig. 5. Hanne Marie Feddersen (1866-1940), landmandskone fra Nr. Sejerslev, mor til 7 børn. Hun ydede af sit gode hjerte hjælp til mange mennesker med midler fra sit homøopatiske husapotek.

det af husapoteket i anvendelse. Denne landmandskone har således udfoldet sig som en slags selvlært lægpraktiker i det lokale samfund uden at modtage honorar for hjælpen. Efter hendes død gik skrinet og hus-lægebogen i arv i familien og opbevares nu hos et barnebarn i Tønder. Husapoteket måler 34 x 11 x 21,5 cm. og er beregnet til 60 flasker, de fleste med 10 ml. volumen. Det er suppleret med flasker fra Homöopatischer Abteilung der Alten Apotheke, Tondern, og fra Grossen Apotheke in Tondern, desuden fra Homøopatisk Officin, Højer Apotek, og fra apotekerne i Løgumkloster og Skærbæk, hvilket viser, at skrinet også har været i brug efter 1920.

Fra Åbølling, tæt på den dansk-tyske grænse før 1920, stammer et husapotek,

der blev erhvervet omkring år 1890 af en landmand J. J. (ca. 1860 - ca. 1940). Hans efterkommere har pietetsfuldt opbevaret skrinet, men ikke benyttet sig af indholdet. En enkelt supplerende flaske er leveret gennem Skærbæk Apotek, Homöopatisk Afdeling, resten af de oprindelige 63 flasker er fra Schwabes firma.

Selvom Schwabes firma var det absolut førende inden for datidens produktion og forhandling af homøopatiske remedier af forskellig art, viser et Homöopatische Handapotheke, fremstillet af Dr. F. A. Günther, Langensalz (Sachsen), at der også var konkurrenter. Dette meget velbevarede husapotek, som kan bese på Skærbæk Museum, er komplet med et indhold på 60 flasker, der alle bærer en tektur af lyst skind og præsenterer sig smukt i en opstilling sammen med relevant litteratur, bl.a. Vogels Homöopatischer Hausarzt (6). Det er indleveret fra et dødsbo i Hjemsted og har angiveligt været brugt til behandling af både mennesker og dyr.

I forbindelse med en pågående udskiftning af tagdækning på en landbrugsejendom i Neder Jestrup på Sydals kom en lille kasse, der var anbragt oven på en lang bjælke, for dagens lys. Det drejede sig om et Homöopathische Thierapotheke, oprindeligt indeholdende 22 flasker, fra Homöopath. Central-Apotheke von Hofrat V. Mayer, Cannstatt (ved Stuttgart). Skrinet, der måler 25x15x10 cm, er tilvirket af stift pap (karton), hvor ydersiden er overtrukket med et brunligt stof. Producentens navn og hjemsted er påtrykt lågets overside, der er kantet af en kunstnerisk udformet ramme. I sammenligning med de tidligere omtalte husapoteker er dette mere beskedent af ydre og indre. Indholdet er suppleret med to flasker fra Homöopathischer Officin. Königl. Privil. Sonderburger Apotheke, anskaffet i tiden før 1920. Ejendommen,

hvor husapoteket blev fundet, havde siden 1876 været ejet af samme familie i to generationer, hvis husfædre bar samme navn (N.J.N.). Den sidste af disse sad på gården fra 1906 til 1926, hvorfor i hvert fald han, og måske også faderen før ham, må have benyttet de homøopatiske midler. De seneste ejere af ejendommen havde ikke været vidende om kassens eksistens før genopdagelsen.

Efter præsentationen af disse husapoteker, der er et håndfast bevis på den sønderjyske befolknings brug af homøopati, skal der til sidst refereres en 72-årig fhv. sygeplejerskes erindringer om sin bedstefar, J. S., gårdejer i Skjoldager ved Gram, hvor han fra tiden kort efter år 1900 og frem til sin død i 1942, 76 år gammel, udøvede homøopatisk behandling både på mennesker og dyr med præparater fra husapoteker indeholdende ca. 50 flasker, leveret fra Løgumkloster Apotek v. apoteker Jacob Kjems (apoteker her 1903 - 1950 (8)). Bedstefaderen havde opsamlet sin viden gennem grundige studier af en række homøopatiske håndbøger (bl.a. Schwabes), som stadig, godt slidte efter mange års flittig brug, opbevares i familien. Meddelelsen har som barn overværet, hvorledes bedstefaderen, når mennesker søgte ham med deres »gebrækligheder«, nøje udspurgte om symptomerne, før det passende præparat blev udleveret indpakket i avispapir og med anvisning på dosering. Det var også vigtigt for ham at pointere, at han ikke var læge, og at hans hjælp ikke skulle honoreres økonomisk. Efter hans død fortsatte enken i endnu 4-5 år i hans »homøopatiske« fodspor.

Homøopati i Nordslesvig

Ligesom i den øvrige del af Tyskland havde homøopati i årene før første verdenskrig også mange tilhængere blandt nordslesvigere (sønderjyder), der kunne søge hjælp enten hos praktiserende homøopater (homöopathischer »Ärzte«) el-

ler hos autoriserede læger, der anvendte homøopatisk behandling. De kunne også, som denne artikel beskriver det, kurere på sig selv og andre ud fra den viden, de havde høstet ved at studere den mangfoldige litteratur om emnet og med midler fra deres husapoteker. De frit tilgængelige homøopatiske præparater (dog var de mere giftige og stærkt virkende midler i fortyndinger under en titusindedel receptpligtige) dækkede et behandlingsområde, der spændte over snart sagt ethvert symptom/symptomkompleks og enhver sygdom. At homøopati var populær er forståeligt, især fordi den viste sig »effektiv« over for en række lidelser, særlig sådanne, der sædvanligvis svinder på grund af »spontanhelbredelse«, men også fordi lægerne (og dyrlægerne) dengang på en række områder ikke havde mere virksomme metoder at tilbyde. Det er værd at notere, at i hvert fald otte til ni af de i artiklen omtalte tolv husapoteker var i brug på landet og for en dels vedkommende var anskaffet ikke alene med henblik på behandling af mennesker, men også husdyr.

Efter grænsedragningen i 1920 måtte de praktiserende homøopater i de sønderjyske landsdele ansøge om tilladelse til at fortsætte deres virksomhed (lov nr. 273 af 1920). En del fik afslag, men fem homøopater kunne herefter kalde sig »indenrigsministeriel autoriserede«. De måtte ordinere håndkøbsmedicin, homøopatiske lægemidler samt lægemidler, der forhandlede betegnet med bogstaver, tal og lignende efter et codesystem. Blandt de homøopater, der fik tilladelse til fortsat virksomhed, kan nævnes Chr. Hansen Damim i Skærbæk, Jørgen Paulsen i Tønder og J. C. Harbeck i Haderslev. Sidstnævnte havde i 1919 overtaget praksis efter sin afdøde svigerfar Peter Petersen efter at have assisteret ham i nogle år og efter at have frekventeret en homøopatisk »Fachschiele«

i Berlin. Han havde i perioder stor søgning og fortsatte som homøopat til få år før sin død i 1969 (personl. medd.). Da Sundhedsstyrelsen i cirkulære af 25. juni 1934 receptbelagde de homøopatiske lægemidler af frygt for, at patienten ved anvendelse af disse »virkningsløse« præparater blev unddraget relevant lægebehandling, fik de ovennævnte tre »autoriserede« homøopater i Sønderjylland tilladelse til »indtil videre« at udstede recept på homøopatiske lægemidler m.m. (10). Men midlerne kunne også rekvireres efter lægeordination, og den enkelte kunne anskaffe sig midlerne i Tyskland, hvilket var nemt at arrangere for folk i de grænsenære områder. I 1975 blev receptpligten ophævet for alle homøopatiske præparater i fortyndinger på en milliontedel og derover (lov nr. 617 af 15/12 1975), og med lov nr. 632 af 5/7 1994 ændredes dette til at gælde for fortyndinger på en titusindedel og derover. Denne bestemmelse er fortsat gældende.

Afrunding

Brugen af de i artiklen omtalte husapoteker ophørte, såvidt det kan spores, samtidig med, at de oprindelige ejere døde, et enkelt har dog været brugt i flere generationer og er blevet suppleret så sent som i 1960. I takt med det 20. århundredes store landvindinger inden for lægevidenskaben aftog befolkningens tiltro til homøopatien, og husapotekerne blev enten destruerede eller sat til side for nu at dukke op af glemslen. Der gemmer sig utvivlsomt stadig adskillige rundt om i Sønderjylland. De er et vidnesbyrd om, at homøopatien i denne landsdel under påvirkning af bevægelsen i Tyskland i årene omkring 1900 spillede en rolle for hvermand, og at mange søgte behandling uden om det autoriserede sundhedsvæsen - eller som et supplement til dette.

Tager vi herefter et stort spring frem i tiden, viser det sig, at homøopatien i

dag ikke fylder meget i den danske befolknings bevidsthed. Selvom der kan opregnes en håndfuld danske læger, der praktiserer homøopatisk virksomhed, har den ingen plads inden for den etablerede medicin. Homøopatiske midler er imidlertid, med visse begrænsninger, frit tilgængelige handelsvarer, men herhjemme anbefaler producenterne brugerne at søge læge, hvis symptomerne ikke forsvinder ved brug af disse præparater. En nylig foretaget undersøgelse viser, at mindre end 1% af nutidens danske anvender eller har anvendt homøopatiske midler, men i Vesteuropa uden for Skandinavien har homøopatien en mere fremtrædende plads (11).

Litteratur

1. »Salmonsens konversationsleksikon« bd. X s.656, København 1920.
2. S. Hahnemann: »Organon«, 6. udg. 1842. I dansk udg., Kbh. 1990.
3. B. Smedegård: »Homøopati« i: Farmaceutisk Tidende 1974 (84), s. 817-824.
4. K. Pedersen: »Homøopatisk håndbog«, Kbh. 1986.
5. W. Schwabe: »Illustriertes Preisverzeichnis«, Leipzig 1904 og 1910. Heri: G. Puhlmann: »Kleiner homöopathischer Hausarzt«.
6. G. Vogel: »Homöopathischer Hausarzt«, 22. udg., Leipzig 1910.
7. A. Marckmann: »Hvad loftrummet gemte« i: Lokalthist. Foren. f. Hørup sogn, Årsskrift 2002, s. 1-5.
8. Dansk Farmaceutisk Stat, 7. udg., København 1973.
9. J. Nielsen: »Selvbiografi« i: Lokalthist. Foren. f. Hørup sogn, Årsskrift 1997, s. 2-22.
10. T. Spang-Hanssen & V. K. Permin: »Den danske Apotekerlovgivning 1935«, Kbh. 1936.
11. L. Launsø: »Det alternative behandlingsforslag«, Kbh. 1996.

Projekt »Neolitisk keramik fra Benniksgård, Rinkenæs sogn«

Af SILKE EISENSCHMIDT

I serien af forskningsprojekter på de sønderjyske kulturhistoriske institutioner har redaktionen lagt vejen omkring Haderslev Museum, hvor arkæolog Silke Eisenschmidt fortæller om en undersøgelse af megalitgravene ved Benniksgård.

Megalitgravene ved Benniksgård

I forbindelse med anlæggelsen af en golfbane på Benniksgårds marker i Rinkenæs ved Flensborg Fjord fandt Haderslev Museum i 1997 et kompleks med fem megalitgrave. I en stor udgrav-

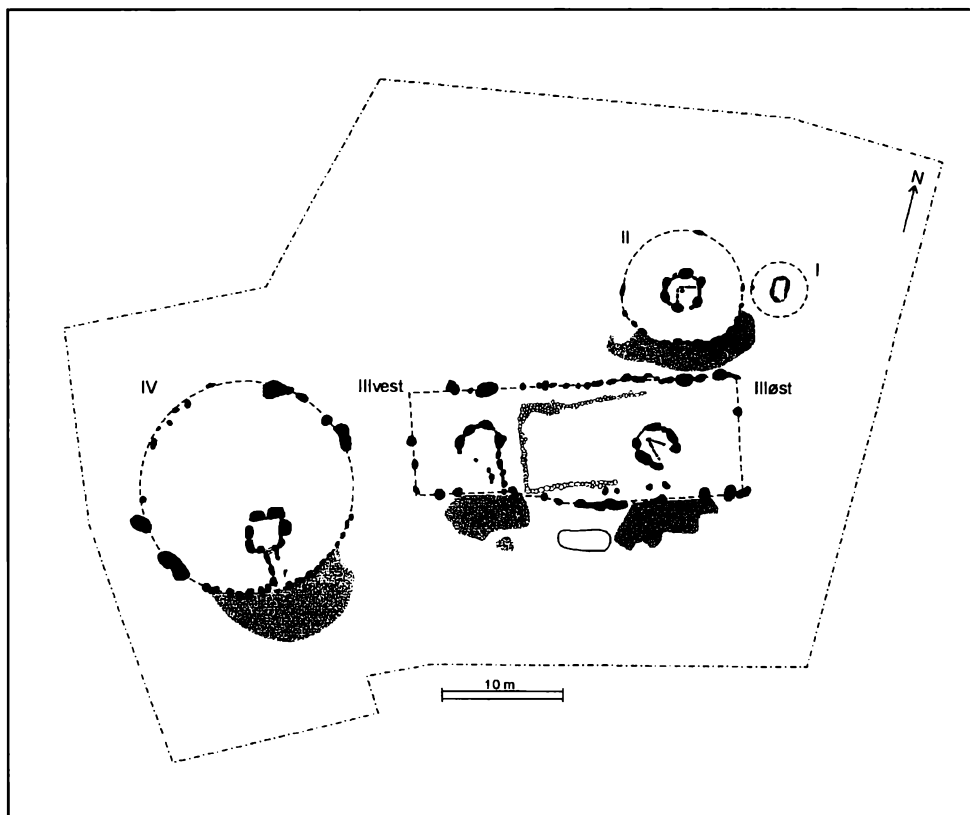

Fig. 1. Oversigtstegning over de udgravede fem megalitanlæg. Keramikdeponeringer foran kamrenes indgange er markeret med mørkegrå.

Tegning: Silke Eisenschmidt, Haderslev Museum.

Fig. 2. Offerskårlag foran kammer IV under udgravning. De gule plastikpinde markerer fund af poteskår. Foto: Silke Eisenschmidt, Haderslev Museum.

ning, som varede over syv måneder, blev disse overpløjede storstensgrave fra yngre stenalder totaludgravet under ledelse af Nis Hardt og undertegnede med hjælp af talrige studerende fra Danmark og Tyskland. En foreløbig rapport over udgravningsresultaterne blev fremlagt i Sønderjysk Månedsskrift i 1999. Derfor beskrives anlæggene i det følgende kun kort.

Komplekset fra Benniksgård ligger som de fleste megalitgrave på en sydvendt skråning. Nærheden til hav, en mindre bæk og en sø samt de skiftende jordbundsforhold har gjort området velegnet til beboelse i den tidlige bondestenalder. Flere fund bekræfter, at området var ret tæt befolket i stenalderen. Omkring 3500-3400 f. Kr. byggede denne befolkning fem storstensgrave til nogle af deres døde på en lille forhøjning med

flot udsigt over Flensborg Fjord. Ifølge 14C-dateringer skete opførelsen inden for ganske kort tid, måske kun inden for få årtier. Komplekset blev dog brugt til gravlæggelse af samfundets døde og dermed forbundene kulthandlinger gennem hele tragtbægerkulturen frem til begyndelsen af enkeltgravskulturen omkring 2800 f. Kr.

Beliggenhed og kammerform lader formode, at kammer I, en lille rektangulær dysse, som oprindeligt kun var beregnet til begravelse af en person, er det ældste anlæg på stedet (fig. 1). Umiddelbart vest for højen, som har dækket kammer I, blev der anlagt en større gravhøj, høj II, med en stor polygonalformet dysse med to begravelsespladser. En ganske lignende dysse (III øst) blev bygget lidt længere ned af skråningen mod syd. Dette anlæg var del af en rektangulær langhøj, som på

et senere tidspunkt blev forlænget mod vest med en oval stordyssel (III vest). I modsætning til de to andre dysser førte en stenbygget gang fra syd ind i selve kammeret. Kammer II og III øst var sandsynligvis kun tilgængelige via en højtliggende krybegang. Som yngste kammer på stedet byggedes anlæg IV, som blev opført umiddelbart vest for langhøjen. Dette kammer havde en kvadratisk form og også en indgang mod syd. Kammeret var dækket af en stor rundhøj. Bortset fra det lille kammer I havde alle kamre en indvendig størrelse på omkring 5-6 m².

Måske blev kamrene oprindeligt kun brugt til begravelse af få udvalgte personer. Men de efterfølgende generationer gik snart over til at begrave flere og flere døde i de eksisterende anlæg. Ved disse lejligheder blev kamrene rømmet og de ældre begravelse derved ødelagt. Den

endelige ødelæggelse af megalitanlægene ved Benniksgård skete dog sandsynligvis først i løbet af 1800-tallet eller lidt tidligere. Af den grund finder man i gravkamrene kun få genstande som f. eks. flintøkser, ravperler og potteskår fra lerkar.

En vigtig del af den neolitiske gravskik var deponering af lerkar ved indgangspartiet, som normalt ligger syd for gravhøjen. Hensættelse af lerkar, som antagelig var fyldt med madvarer (korn, grød, mælk etc.), tolkes som offergaver til de døde og guderne. Disse områder blev efter opgivelsen af gravkomplekset temmelig hurtigt dækket af nedskridende højfyld og er derfor forholdsvis godt bevaret. I Benniksgård fandtes syd for de fire anlæg (høj II, III øst, III vest, IV) omfattende keramikdeponeringer (fig. 2). Kun ved den ældste høj, høj I, med den lille

Fig. 3. Skår fra en fodskål (til venstre) og skår fra en ornamenteret skål (de fem skår til højre). Begge kar kan tilknyttes Klintebakke-fasen og hører til de ældste fund fra offerskårlaget foran kammer II. Fasen er opkaldt efter en boplads på Langeland og dateres til 3200-3100 f. Kr. Foto: Steen Hendriksen, Haderslev Museum

rektangulære dysse har man ikke henstillet lerkar. I alt blev der under udgravningen opsamlet omkring 10.000 skår med en samlet vægt på ca. 70 kg.

Projektet

Indtil nu har man kun sjældent haft mulighed for at udgrave et helt kompleks med flere megalitanlæg, og endnu færre af disse er bearbejdet og publiceret. Til bearbejdning af fundmaterialet fra Benniksgård samt til publikation af komplekset har Statens Museumsnævn og Det arkæologiske Nævns publikationspulje stillet midler til rådighed. I centrum for projektet står keramikken

fra offerskårlagene, som udgør langt størstedelen af det fundne oldsagsmateriale. Målsætningen med projektet er for det første at undersøge offerskikken på selve stedet og for det andet at sætte fundkomplekset ind i en større overregional sammenhæng. Frem for alt skal dette materiale fra Sønderjylland, hvor der stort set stadigvæk mangler publicerede storstensgrave, sammenlignes med anlæg andre steder i Danmark og i Slesvig-Holsten. Undersøgelsens resultater skal fremlægges i en publikation, som naturligvis også inddrager hele komplekset og de andre fund som flint og rav.

Keramikken fra tragtbægerkulturen

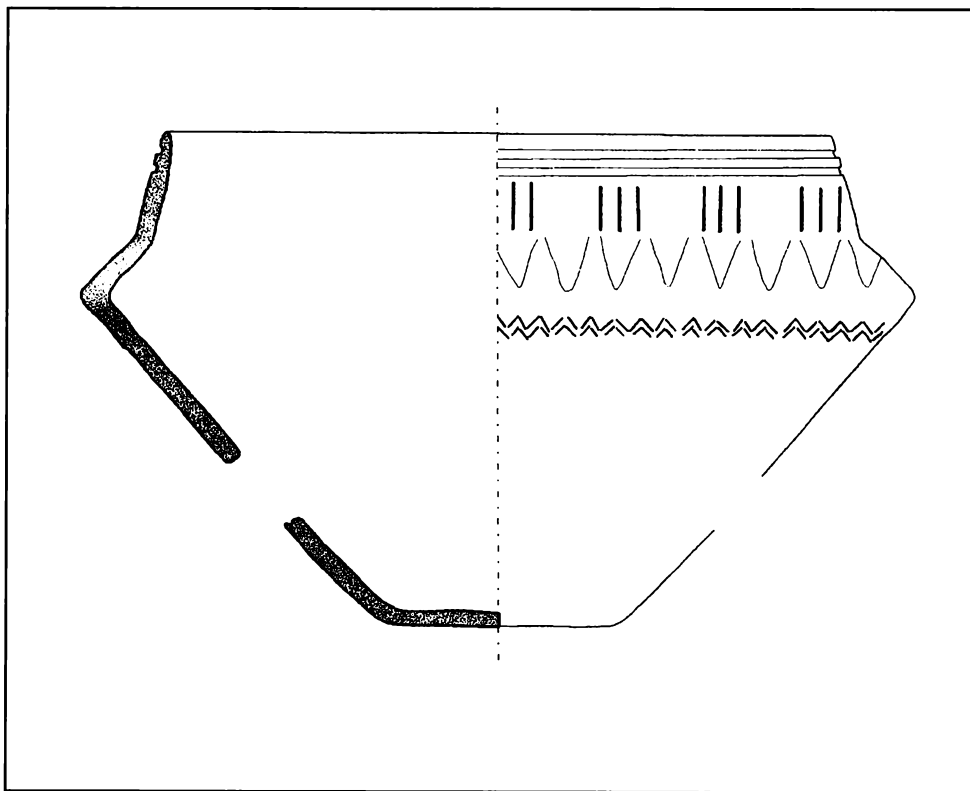

Fig. 4. Tegning af et ret velbevaret lerkar fra kammer II. Form og udsmykning er typisk for Blandebjerg-stilen, en fase af tragtbægerkulturen, der dateres til 3100-3000 f. Kr. Tegning: Silke Eisenschmidt, Haderslev Museum.

består af forskellige karformer, som er en-, to- eller treleddede. Afhængigt af karrets højde og randdiameter kan de fleste kar betegnes som skåle eller bægre. Desuden findes der en del særformer som f. eks. fodskåle, lerskiver og lerskeer. Karrene var af helt forskellig størrelse, fra små omkring 10 cm høje bægre til op til 40-50 cm store forrådskar. Inden for oldtiden findes der i Mellem- og Nordeuropa ingen andre perioder, hvor menneskene har udsmykket deres lerkar så omfattende og omhyggeligt som i yngre tragtbægerkultur. Der forekommer stort set kun geometriske mønstre som f. eks. linjer, vinkelbånd og lodrette, ornamenterede bånd, der kan udfylde hele karoverfladen. Ornamentikken blev trykket ind i den endnu ubrændte ler ved hjælp af forskellige træ- eller benpinde, kamme og snore. Hen mod slutningen af tragtbægerkulturen blev keramikken grovere og var ikke længere så rigt ornamenteret.

I forbindelse med bearbejdelsen af potteskårene fra Benniksgård bliver hvert enkelt skår beskrevet og knyttet sammen med andre skår fra samme kar. For at håndtere det omfattende materiale er det nødvendigt at samle alle oplysninger til hvert enkelt skår i en database. Databasen og plantegningerne af offerskårlagene kan senere knyttes sammen ved hjælp af et GIS-program som MapInfo. Det gør det muligt at få en hurtig oversigt over, hvordan de enkelte kar oprindeligt har stået i forhold til hinanden. Denne analyse er ikke helt gennemført endnu, men det er muligt at give en foreløbig oversigt. Foran høj II fandtes 1634 skår med en samlet vægt på 11.337 g. Disse kan højst stamme fra 68 kar. Tager man kun skårkoncentrationer med mere end 50 g i betragtning, har der mindst været deponeret 30 kar. I offerskårlaget foran høj II fandtes kun skår fra de såkaldte Klintebakke- til Store Valby-

faser af tragtbægerkulturen (3200-2800 f. Kr.). Der kendes ikke kar, som med sikkerhed kan tilknyttes de foregående perioder af tragtbægerkulturen, Fuchsberg og Troldebjerg, som man ellers har fra andre megalitgrave. De ældste og bedst ornamenterede kar, som f. eks. fodskåle og skåle med en fint udført båndornamentik (fig. 3), fandtes i midten af offerskårlaget tæt ved højfoden og i nærheden af indgangen, mens de yngre, meget grove, uornamenterede kar var placeret i yderkanten, frem for alt i den vestlige del. Selvom der fandtes skår fra det samme kar flere meter væk fra hinanden, hvilket kunne tyde på en bevidst ødelæggelse, har man åbenbart ikke fjernet de ældre kar, men har stillet de nye kar ved siden af. Inde i kammeret fandtes 135 skår med en samlet vægt på 2.843 g, der stammer fra mindst 10 og højst 21 kar (fig. 4). Materialet var bedre bevaret end foran kammeret og kan knyttes til de sidste 300 år af tragtbægerkulturen (Blandebjerg- til St. Valby-faserne).

En nærmere spredningsanalyse vil forhåbentlig give svar på, hvor ofte der blev deponeret kar foran indgangene, og om der findes et mønster bag deponeringerne som f. eks., hvilke slags kar blev deponeret samtidigt og stillet ved siden af hinanden. Det bliver interessant at sammenligne iagttagelser fra anlæg II med de andre tre anlæg. Findes der f. eks. det samme deponeringsmønster ved alle anlæg? Hvor ofte har man ofret keramik? Skete det samtidigt ved alle fire anlæg, eller kan man iagttage en kronologisk udvikling, hvor eksempelvis de ældste anlæg blev opgivet på et tidspunkt, hvor det yngste anlæg stadigvæk var i brug? Materialet fra Benniksgård giver en enestående mulighed for at belyse lidt af den komplicerede dødekult, som praktiseredes over et par hundrede år for mere end 5000 år siden.

De lokalhistoriske Årbøger 2002

Af KIM FURDAL

Redaktionen har modtaget 21 lokalhistoriske årbøger med 241 artikler fordelt på 1.332 sider. Lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, giver en karakteristik af den frodige arbejdsmark.

Indledning

Årbogen er for mange lokalhistoriske foreninger det mest synlige resultat af det lokalhistoriske arbejde i det forgangne år. Her finder man ikke alene frugterne af de mange frivillige timer med at skaffe, pakke og registrere kilderne til lokalhistorien, men også den stilfærdige fordybelse og erkendelse over arkivpakkerne. Så det er med god grund, at foreningerne investerer store ressourcer i årbøgerne. Dermed er årbøgerne også en god kilde til, hvad der rører sig i det lokalhistoriske arbejde. Her får man nogle pejlemærker på hvilke emner, der har forfatterens, redaktørernes og læsernes interesse. Det er også her, man får et indblik i det historiesyn og videnskabssyn, som præger lokalhistorien i Sønderjylland.

Det var imidlertid ikke det trykte ord, som gjorde det største indtryk ved gennemlæsningen af de 21 lokalhistoriske årbøger for 2002, men snarere, hvad der ikke stod. Jeg har tidligere ved flere lejligheder gjort opmærksom på faren for, at vi glemmer den ældre lokalhistorie, men jeg mindes ikke en tidligere årgang af de lokalhistoriske årbøger, hvor historien i den grad er blevet samtidshistorie. Hvor er den sønderjyske lokalhistorie før 1900 blevet af? Den er stort set forsvundet i de lokalhistoriske årbøger. De er der, som f.eks. Ottomar Loffs artikel »En krybskyttehistorie« i årsskriftet fra Ensted sogn,

Jørgen Hennekes: »En gård og to slægter – en beretning om nationale sindelag« i Langs Fjord og Dam eller Aage Grams »Dengang da ulvene var her« i årbogen fra Jegerup sogn. Der kunne nævnes endnu et par artikler med emner inden for især 1800-tallets historie, men de er knap dråber i et hav af artikler, hvis tyngdepunkt ligger i tiden efter 1900.

Det er en tidens trend, der ikke blot sætter sine spor i Sønderjylland, men også i resten af landet, hvor lokalhistorien før 1850 næsten er forsvundet fra de lokalhistoriske årbøger. Hvad er der blevet af den klassiske lokalhistoriker, som med sine kvaliteter og svagheder favnede lokalhistorien fra Arilds tid og frem til i dag? Er vores kollektive historiske bevidsthed ved at koble den ældre historie af? En væsentlig forklaring er formentlig, at hovedparten af artiklerne enten tager afsæt i de lokalhistoriske arkiver, der sjældent ligger inde med arkivalier fra før 1850, eller i interviews og erindringer fra nulevende personer. Man kan dog også stille spørgsmålet, om 1970'ernes forkærlighed for samtidshistorie har slået så hårdt igennem i det lokalhistoriske arbejde, at vi fuldstændig har afskrevet vores ældste historie? Eller har lokalhistorikerne en anden dagsorden for deres arbejde?

Men skal det sætte rammerne for vores indsigt i den ældre og ældste lokalhistorie? For selv om samfundet har ændret sig med stigende hastighed siden landbo-reformerne og industrialiseringen, så skal væsentlige fænomener i samfundet stadig findes i vores tidligste historie. Vores købstads- og landsbystruktur er uforstå-

elig uden kendskab til vores ældste historie, ligesom man kunne finde en række eksempler på, hvorledes den ældste historie har aflejet sig i vores dagligdag. Ved at gøre den historiske dybde mindre bliver historien mindre dynamisk og mere statisk. Det er yderst sjældent, at vi diskuterer vores forhold til og behandling af vores lokalhistorie, med mindre det drejer sig om Dybbøl, Frøslevlejren eller det dansk-tyske forhold, men der er behov for en gennemgribende diskussion af, hvad vi egentlig vil med lo-

kalthistorien. Hvad er målet, og hvordan vil vi nå det?

Indholdet

Selv om lokalhistorien i årbøgerne overvejende er samtidshistorie og »mands minde historie«, så trives lokalhistorien. Siden sidste år har redaktionen modtaget en »ny« årbog for Halk-Hejsager Lokalhistoriske Forening, der udkom første gang i 1999. Fra en lille offsettryksag har bladet i løbet af de fire år udviklet sig til en publikation på 52 sider. Emnerne

Oversigt over emner i de lokalhistoriske årbøger 2002 fordelt på antal af artikler og sider.*

	artikler	%	Sider	%
Erindringer	35	14,5	306	23,0
Biografier	31	12,9	186	14,0
Gårdhistorie	15	6,2	172	12,9
Kilder	23	9,5	117	8,8
Årsberetninger m.m.	36	14,9	74	5,6
Foreningshistorie	10	4,2	70	5,2
Skolehistorie	8	3,3	51	3,8
Erhvervshistorie	23	9,5	42	3,1
Sognehistorie	6	2,5	37	2,8
Kirkehistorie	5	2,1	36	2,7
Søfartshistorie	2	0,8	36	2,7
Brandvæsen	5	2,1	34	2,5
Bygningshistorie	6	2,5	26	1,9
Besættelsen	1	0,4	21	1,6
Fester, traditioner	3	1,3	16	1,2
Dialekt	7	2,9	11	0,8
Landbrugshistorie	2	0,8	9	0,7
Socialhistorie	1	0,4	5	0,4
Genforeningen	1	0,4	5	0,4
Andet	21	8,8	78	5,9
I alt	241	100,0	1332	100

*Enkeltstående billeder, indholdsfortegnelser, vignetter etc. er ikke medtaget i optællingen.

spænder vidt, fra »Vore stednavne« til en artikel om Gammelgaard og »Armowitz-klokkerne i Halk og Grarup Kirker«. Det bliver spændende fremover at følge væksten i den seneste blomst på den lokalhistoriske arbejdsmark.

Generelt er mønstret i artikelstoffet som de seneste år. Hovedparten (37%) er personalhistorie enten i form af erindringer eller biografier. Spændvidden er stor. I årbogen fra Felsted fortæller Inge-Margrethe Bavngård-Larsson om sit »Tråsbøl« fra 1920'erne og frem til 1950'erne, hvor store og små træk hentes frem af de mentale gemmer. Barndomserindringer står særligt i erindringerne for de fleste, men kun de færreste havde så specielle rammer som Tage Lauridsen, der i årbogen for Gråsten fortæller sine barndomserindringer fra Gråsten slot, indtil familien i 1935 måtte flytte, da kronprinsen overtog slottet. Barndommen er også udgangspunktet i Arnold Johannsens erindringer »Banegården«, som man kan læse i årbogen for Bov og Holbøl, hvor omdrejningspunktet er banegården og barndommens rejser. Dermed får historien det lille løft, som fanger blikket og interessen. Med titlen »Neuengamme« slås der helt anderledes kontante strenge an i fhv. grænsegendarm H. P. Sørensens erindringer, som man kan læse i Broagerland XII. Den nøgterne, næsten køligt, konstaterende beretning giver de umenneskelige grusomheder en ekstra dimension. Døden var også passager i Jens Schmidt's erindringer fra sin tid som landstormsmænd på østfronten under første verdenskrig. Hans erindringer kan læses i årbogen fra Ågerskov sogn, men det havde hjulpet på læsevenligheden, hvis man havde ofret en lidt større skriftstørrelse.

Gårdhistorie er næsten lokalhistoriens moder med sine lange aner af skiftende ejere, generation efter generation. Med en historisk normetråd bindes ejere, familier

og skæbner sammen, bedst når slægten kan knyttes sammen med gården gennem generationer. Interessen er også i 2002 usvækket med en andel på 12,9% af spalteplassen. Henning Haugaard har gennem årene jævnligt beskæftiget sig med gårdhistorie, og det gør han også i »Bridestykker af Bedsted sogns historie«, hvor han har en artikel om Brodersens gård på Terp Vestermark. I årbogen fra Kliplev fortsætter Jørgen Hansen sit arbejde med at beskrive Kliplevs gårde og kådnersteders historie. Dette er også tilfældet med årbogen fra Rødekro, hvor Torp Friis Møller fortsætter sin artikel om gårde og slægter i Årslev.

Begrebet kilder dækker i denne sammenhæng meget bredt, fra en afskrift af Gram Herreds skyld- og panteprotokol i Gertrud og Laurids Lunds artikel »Generationsskifte på gård i Høgelund i 1797 og 1883« i årbogen fra Vojens til avisudklip fra landsdelens aviser fra 50 år siden, som man kan finde i årbogen fra Kliplev. Kildeudgivelser benyttes meget forskelligt i de lokalhistoriske årbøger. Mest konsekvent i årbogen fra Gram, som for størstepartens vedkommende består af kildegengivelser som f.eks. en genpart af en skrivelse vedrørende en bilhandel i 1937 og uddrag fra Dannevirke. Formen giver en duft af historie, som kan være vanskelig at beskrive, men det stiller også spørgsmålet, om historien ikke forsvinder mellem de mange enkeltstående kilder.

Så er der de frie fugle, der falder uden for hovedtrenden. I årsskriftet fra Hejls-Hejlsminde finder man Inge Mortensens temaartikel »Skippere og fiskere i Hejlsminde 1850-1950«. Her tages et emne op, som kunne fortjene at blive taget op af andre, så landsdelens kystkultur fik en lidt større plads i landsdelens kulturhistorie. Skolehistorie er et af de mere populære emner inden for lokalhistorien. Ikke desto mindre er vores

viden om den sønderjyske skolehistorie meget rudimentær. Et godt bidrag er Eli Kristensens artikel »Fra en gammel straffeprotokol« om en straffeprotokol fra Augustenborg skole i begyndelsen af 1900-tallet. Resultatet er blevet et lille fint bidrag til tidens brug af korporlig afstraffelse, som kunne fortjene at blive fulgt op. Her kan man i øvrigt også læse, at Augustenborg skole i alt fald indtil 1991 havde et spanskrør, om end det ikke kom i anvendelse. Skulle andre være interesseret i skolehistorie, kan man tage afsæt i arkivar Uffe Barsballe Thyssens artikel »Sønderjysk skolehistorie og kilderne hertil«, som man finder i årsskriftet fra Haderslev Byhistorisk Arkiv.

Årets lokalhistoriske artikler

I lighed med tidligere år har redaktionen valgt at præsentere læserne for et par af frugterne fra den lokalhistoriske arbejdsmark. Af de 241 artikler fra 2002 er valget faldet på Aksel Fr. Hokkerups artikel »Felsted Sogns Husflidsforening«, der er bragt i årbogen fra Felsted sogn. Det er en klassisk foreningshistorie om oprettelsen af foreningen og dens første år. Mens husflidsbevægelsens historie i Kongeriget er relativt velbeskrevet, så er Aksel Fr. Hokkerups artikel formentlig den første artikel om emnet i Sønderjylland. Den anden er Johan Petersens erindringsartikel »Tørvearbejde under krigen 1940-45« om hans arbejde med tørvegravning under Anden Verdenskrig, som ikke alene fortæller om et emne, der kunne fortjene større opmærksomhed, men som også er karakteristisk for mange erindringer i de lokalhistoriske årbøger. Artiklen er tidligere bragt i Skrift for Historisk Forening for Sundeved. 2002 bød på 1.332 sider med en bred vifte af emner. Nedenunder kan man se de årbøger, som redaktionen har modtaget. Er man interesseret i at bestille et eller flere af årbøgerne,

kan foreningernes adresser findes på www.isl.dk. God læselyst.

Årbøger

- Lokalhistorisk Forening for *Agerskov* sogn. Årsskrift 2002. 22 s., ill.
- Årsskrift – 2003. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for *Augustenborg* kommune. 48 s., ill.
- Brudstykker af *Bedsted* sogns historie. Nr. 28. 2002. Udg. Henning Haugaard. 53 s., ill.
- Lokalhistorisk Forening for *Bevtoft og Tirslund* sogne. Årsskrift med lidt aktuelt fra arkivet 2003. 37 s., ill.
- Historisk årbog for *Bov og Holbøl* sogne. Årgang 25. 2002. 84 s., ill.
- Egen* Sogns Lokalhistoriske Forening. Årsskrift 2002. 52 s., ill.
- Årsskrift 2002. Udg. af *Ensted* Sogns Lokalhistoriske Forening. 48 s., ill.
- Historisk Årbog for *Felsted* Sogn nr. 20, 2002. 88 s., ill.
- Årsskrift for Lokalhistorisk Arkiv for *Gram* og *Omegn* 2002. 36 s., ill.
- Årsskrift 2002. Udg. af Historisk Forening for *Graasten* by og egn. 72 s., ill.
- Langs Fjord og Dam*. Lokalhistorie omkring *Haderslev*. Udg. Forlaget Gammelting 2002. 122., ill.
- Årsskrift 2002. *Haderslev* Byhistoriske Arkiv. 68 s., ill.
- Lokalhistorisk Forening og Arkiv for *Hejls-Hejlsminde* 2002. Skippere og fiskere i *Hejlsminde* 1850-1950. 35 s., ill.
- Lokalhistorisk Forening for *Hørup* Sogn. Årsskrift nr. 21 – 2003. 40 s., ill.
- Lokalhistorisk Forening for *Jegerup* sogn 2002. 44 s., ill.
- Fra *Klipleve* Sogn. Udg. Lokalhistorisk Forening 2002. 72 s., ill.
- Historisk Forening for *Løgumkloster* kommune. Årsskrift 2002. 30 s., ill.
- Fra *Rødekro* kommune. Lokalhistorisk Forening. 2002. 160 s., ill.
- Skrift for Historisk Forening for *Sundeved* 2002. 108 s., ill.
- Årbog 2001 for Lokalhistorisk Forening for *Vojens* Kommune. 15. årgang. 66 s., ill.
- Årbog 2002 for Lokalhistorisk Forening for *Vojens* Kommune. 16. årgang. 66 s., ill.

Felsted Sogns Husflidsforening

Af AKSEL FR. HOKKERUP

Husflidsbevægelsen er et af de forsømte områder i den sønderjyske lokalhistorie. Redaktionen bringer her Aksel Fr. Hokkerups artikel »Felsted Sogns Husflidsforening«, der tidligere er bragt i »Historisk Årbog for Felsted Sogn 2002«.

Foreningens oprettelse

To mænd fra Felsted, gårdejer Peter Hansen, Slyngstengård, og gårdejer Jørgen Iversen, Svejrup, var en aften i slutningen af 1894 inviteret til Kiding af forpagter Mackeprang. Han havde noget, han ønskede at drøfte med de to herrer. Da de ankom til Kiding, blev de meget venligt modtaget af Mackeprang og straks budt på aftensmad sammen med herskabet. Efter maden bad Mackeprang de to gårdmænd med ind på sit kontor. Han havde set sine karle på gården sidde på deres værelser, hvor de kedede sig uden nogen form for adspredelse. Dette førte til, at de ofte gik på kroen og drak en del spiritus. Følgen var, at de næste dag var trætte og slappe. Desuden ærg-

rede det ham, at de ødede deres penge væk. Mackeprang havde tænkt, at man burde oprette en husflidsskole, hvor de unge kunne lære løvsavning, træskæring, grenfletning osv. De kunne så bagefter sidde på værelserne og få fornøjelse af det lærte.

De to gårdmænd sympatiserede med Mackeprang. Han mærkede dette og lod dem forstå, at han havde tænkt, at man for at få sagen sat i gang skulle stifte en husflidsforening med det formål at oprette en husflidsskole. Peter Hansen og Jørgen Iversen svarede, at tanken om at oprette en husflidsforening havde været på tale flere gange, men nu ville de sørge for at få afholdt et møde med det formål at få dannet en husflidsforening.

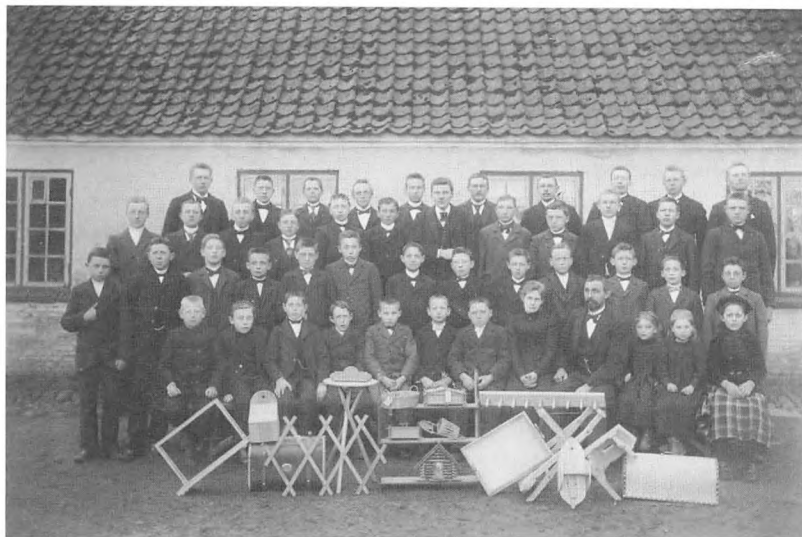
For at vække interesse og vinde tilslutning blev der indkaldt til et møde hos gæstgiver N. P. Frees i Felsted. Her blev sagen om oprettelse af en husflidsforening og senere etablering af en husflidsskole drøftet. Ideen vandt straks tilslutning. Samme aften blev det besluttet at gå videre med sagen. P. Hansen, Slyngstengård, og J. Iversen, Svejrup, fik til opgave at lave udkast til statut.

Ved det næste møde i vinteren 1895 blev statuten vedtaget. Man valgte en bestyrelse, som kom til at bestå af: Formand, gårdejer Hans Matthiesen, Tråsbøl, næstformand, gårdejer Peter Hansen, Slyngstengård, og kasserer, gårdejer Peter Thaysen, Tråsbøl.

Nu da det formelle var på plads, gik bestyrelsen i gang med at lede efter et passende lokale, hvor man kunne indrette en skole. Det viste sig, at i Fattighuset, »æ armhus«, var der et ledigt lokale. Fattigcollegiet gav derfor lov

Husflidsskolen på Slyngstenvvej. Foran står husflidslærer Peter Jørgensen med familien. Foto: Felsted Lokalhistoriske Arkiv.

Husflidsskolen
»Ellehus« på
Sønderborgvej
152, ca. 1900.
Felsted Lokalhi-
storiske Arkiv.

til at bruge det som midlertidig husflids-skole. Herefter skulle der skaffes værktøj. H. Matthiesen, Tråsbøl, P. Hansen, Slyngsten, og Mackeprang, Kiding, stillede tre høvlebænke og en del værktøj til rådighed for skolen.

Skolen i gang

De første år kom der ikke rigtig system i arbejdet. Først da formanden tilbød, at hans søn Hans, der lige var kommet hjem fra Skibelund Efterskole, ville tage opgaven op, kom skolen godt i gang. Der undervistes to gange tre timer om ugen. Eleverne betalte to mark pr. halvår. For disse penge blev der anskaffet mere og mere værktøj. Den unge Hans Matthiesen styrede skolen dygtigt og energisk indtil 1902, hvorefter han af forskellige grunde ikke kunne fortsætte. Bestyrelsen averterede i Flensborg Avis og Heimdal efter en ny husflidslærer. En ung mand fra Arrild, Chr. Duus, søgte og blev straks antaget. Under hans ledelse begyndte der også et aftenhold for voksne, og fagene blev udvidet med bl.a. bogbinding, pileflet, træsnit og børstebinding. Undervisningen foregik normalt i vinterhalvåret, men

fra maj 1902 blev der indført et drengehold (fra 10 år) i sommertiden.

Byggeplaner

Under ledelse af Duus blev både drenge og voksne undervist i diverse husflidsarbejder, hvorved pladsen i fattighuset efterhånden blev meget trang, og man begyndte at tale om at bygge en husflidsskole. I juni måned 1902 var stemningen ikke særlig positiv. Men på den følgende generalforsamling vedtog medlemmerne, at nu skulle der bygges. Man valgte tillidsmænd, som skulle sælge aktier à 25 mark (rentefri). I den forbindelse udvidedes husflidsforeningens område til også at omfatte Varnæs, Bovrup, Kværs og Ensted sogne. Dette medførte en navneændring til »HUSFLIDS-FORENINGEN for FELSTED SOGN og OMEGN«. Aktionærerne dannede nu et byggeselskab med Peter Hansen som formand. I foråret 1903 var der solgt så mange aktier, at byggeriet kunne påbegyndes.

Det gjaldt om at finde et passende sted til skolen. Ved anlæggelsen af amtsbanen, »kleinbahn«, var der blevet et stykke jord (ca. 2500 m²) tilovers mellem banen og

vejen mod Tumbøl ved Slyngsten. Dette stykke jord ejede kredsen, og man søgte om tilladelse til at bygge på det. Det gik ikke så let, idet landråd von Uslar afslog med følgende begrundelse: »Von politischen Versammlungshäusern haben wir genug.«

Peter Hansen måtte nu bruge sine gode talegaver og sin smidighed for at overbevise von Uslar om, at det drejede sig om en husflidsskole og ikke andet. Det lykkedes, og vejen var nu fri til start af byggeriet.

Bygningen

I foråret 1903 startede opførelsen af en husflidsskole, hvor Peter Hansen, Slyngstengård, tog sig af byggeriet. Huset blev opført som en 10 x 20 meter grundstøbt bygning med en sokkel af granit. I den vestlige ende mod vejen blev der indrettet en 85 m² stor lejlighed til husflidslæreren. Under lejligheden er der ca. 40 m² kælder med en etageadskildelse af murede hvælvinger. I midterpartiet er der i loftsetagen mod syd et fire meter bredt frontspir. Herunder er der indrettet et 4 x 4 meter stort værksted, som husflidslæreren havde til sin egen rådighed. Mod nord er der et depot til opbevaring af elevernes arbejder. Imellem disse to rum går trappen op til loftsetagen. I den østlige ende af bygningen ud mod banesporet ligger skolelokalet, som går helt igennem på tværs af bygningen. Under lokalet, som er på 65 m², er der en lavloftet kælder. Som et lille kuriosum kan nævnes, at da man tog mål til de 7 x 7« træbjælker over kælderen, tog man det indvendige mål og glemte at lægge til for vederlag. Derved blev bjælkerne en halv meter for korte. Der måtte så mures en enstens pille under begge ender ved ydervæggene. Sommeren var meget regnfuld, og det forsinkede byggeriet en del. Som om det ikke var nok, så viste det sig efterhånden, at den indvundne ka-

pital ved salg af aktier ikke slog helt til. Peter Hansen måtte nu lægge heste og vogne til for at skaffe materialerne frem til byggepladsen, men trods alt stod bygningen færdig i efteråret 1903.

Bygningens data

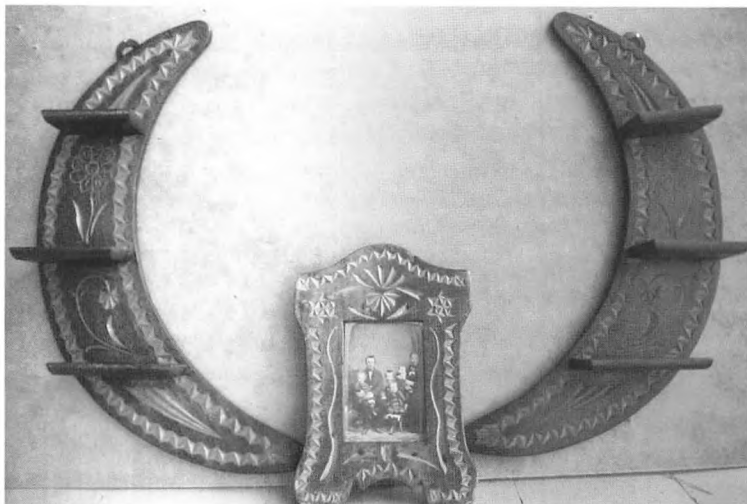
Ydermurene er udført som 1½ stens massiv mur af gule sten i facaden. Over vinduer og døre er buerne i røde sten. Ligeledes er de udadgående hjørner ved huset og frontspiret af røde sten. Taget var oprindeligt tækket med røde vingetegl, men i 1931 blev taget omlagt med bølgeblik på grund af utæthed. I 1923 blev der indlagt elektrisk lys. Installationen blev udført af elinstallatør Nielsen, Felsted, og beløb sig til i alt 408 kroner og 15 øre. Husflidslæreren betalte ved den lejlighed for lamper og pærer i lejligheden til en værdi af 18 kroner og 15 øre, ligesom Peter Hansen skænkede 100 kroner. Udgiften til foreningens kasse blev på 290 kroner. Opvarmningen af skolelokalet skete ved hjælp af en limovn, som både gav varme til lokalet og til opvarmning af den lim, som eleverne skulle bruge. Det åbne loftsrum blev anvendt som lager for planker og brædder m.m., som husflidslæreren hjemkøbte, og eleverne betalte til ham, efterhånden som de brugte det.

Som nævnt fik man allernådigst lov til at bygge på det ledige jordstykke i Slyngsten. Men det lykkedes aldrig at erhverve jorden i »den tyske tid«. Først efter Genforeningen i 1920 fik foreningen skøde på arealet, så skolen ligger nu på egen grund.

Husflidsudstilling

Hver sommer, når et semester var slut, blev der afholdt en udstilling. Den allerførste fandt sted i PAKHUSET ved TUMBØL STATIONSKRO. Siden skiftede man mellem kroerne i Tumbøl og Felsted. Samtidig med udstillingen af

Eksempel på husflidsarbejde. Foto: Felsted Lokalhistoriske Arkiv.

drengenes og mændenes arbejder blev også pigernes og kvindernes arbejder i håndgerning vist. Udstillingen blev som regel afholdt i maj eller juni og løb over to dage, lørdag og søndag. Inden kl. 15 om lørdagen skulle en valgt dommerkomite være færdig med bedømmelsen af de udstillede elevarbejder. De af eleverne, som havde været særlig dygtige og flittige, fik overrakt præmier. Derefter blev udstillingen åbnet for publikum. Disse udstillinger udviklede sig efterhånden til en mindre folkefest i sognet. Der blev spillet tombola m.m., og som regel blev der inviteret en foredragsholder, eller der var underholdning af et sangkor.

Udstillingen i 1920 var en særlig begivenhed, idet det var et jubilæumsår. De første 25 år skulle fejres. Der blev uddelt udmærkelser til bestyrelsesmedlemmer og »bestillingsmænd«, som havde virket for foreningen i de forgangne 25 år. Husflidslærer Peter Jørgensen blev hædret med en smuk og kostbar sølvsignet med hans monogram og følgende indskrift: »Fliden nytter tiden, - tiden danner fliden«. Begrundelsen lå i lærerens store ordenssans og flid i og omkring skolen. Ved samme lejlighed besluttede man at

navngive skolebygningen. Over de to vinduer mod syd under frontspiret blev der påmalet navnet »FELSTED SOGNS OG OMEGNS HUSFLIDSSKOLE«. Efter at eleverne havde hentet deres ting søndag aften, blev der afsluttet med bal for foreningens medlemmer.

Husflidslærere

I de 60 år, skolen var i funktion, har følgende lærere i kortere eller længere tid haft deres virke her:

Hans Mathiesen jun., Tråsbøl
 Christian Duus, Arrild
 Peter Jensen, Bjergskov
 Jes Fohlmann, Styrtom
 Peter Jørgensen, Felsted
 Skolelærer Jensen, Tråsbøl
 Hans Johanning, Felsted
 Aksel Jensen, Sønderborg
 Hans Bøtcher, Kværns
 Nicolaj Bøtcher, Sønderborg
 Peter Johanning, Tråsbøl
 Hans Verner Petersen, Felsted

Skolen stoppede i 1963 og blev herefter solgt. Den har siden haft skiftende ejere. I dag er bygningen efter en grundig renovering beboelse for fire familier.

Tørvearbejde under krigen 1940-45

Af JOHAN PETERSEN

Arbejdet med trøvegravning var hårdt og lønnen beskeden, men bedre end arbejdsløshedsunderstøttelsen. Den 21. februar 2001 interviewede Jørgen Schmidt Johan Petersen, født i Snogbæk i 1911. Redaktionen bringer her et udsnit af interviewet om trøvegravning under krigen, der tidligere er bragt i Skrift for Historisk Forening for Sundeved 2002.

I krigsårene 1940-45 var det svært at finde arbejde. Arbejdsløshedsunderstøttelsen gav 18 kr. om ugen. Det var ikke mange penge selv om tre pd. margarine kunne fås for en kr., et pd. hakket kød for 45 øre og et brød for 50 - 60 øre. Før krigen kostede en god ny cykle et halvt års løn.

Regeringen forsøgte med arbejdsløshedsloven at afbøde problemet. Forbundskontoret i Ullerup fik sidst i februar 1942 lov til at sende to mand på beskæftigelsesarbejde ved bygningen af Rønmødæmningen, og jeg var den ene, som rejste dertil. Arbejdet havde ligget stille i vintertiden, og jorden var skredet ud fra de jordbanker, der blev brugt til

fyldning af tipvognene, og var blevet til vælling. Dette skulle skovles op i tipvognene i op til to meters højde. Midt i den første uge sendte Heinrich Thyhsen, »E småmand«, et telegram til mig: Kom hjem, vi skal i tørvene. Lørdag rejste jeg glad hjem igen.

Ikke alle var lige glade for »o komm i e torre«, men jeg skulle tjene penge til det hus, som vi fik bygget den sommer. Det var jo dansk arbejde, ikke værnemagtsarbejde, d.v.s. arbejde for tyskerne, som blev straffet efter krigen.

I mosen 1942

I starten var vi to mand, som cyklede derud. Der var ingen anden mulighed. Det første sted, vi kom i arbejde, var i Gejlå mose, nord for Bommerlund Plantage. Der boede og spiste vi på Vilsbæk kro. Efter nogen tid boede og spiste vi fem mand privat hos en kone, hvor vi sov oppe på hendes åbne loft. Senere arbejdede vi i Vilsbæk mose, vest for Oksevejen. Vi var ansat hos en tørvfabrikant, der hed Krogsgaard. Han havde lånt penge af Sønderborg Kulkompagni til at komme fra start og lejet en mark af en landmand, der blev brugt til tørreplads. Inden vi kom ned til tørvejorden, skulle »e turre« først graves bort. Der blev tørvene liggende 8 til 14 dage alt efter vejret. Når tørvene var tørre ovenpå, kom kvindfolkene og vendte dem med en almindelig rive, to ad gangen. Efter endt tørring blev de smidt sammen i lange rækker med en afstand så bred, at en lastbil kunne køre ind imellem rækkerne. Dette arbejde gjorde vi gerne efter fyraften mod ekstrabetaling. Var vejret ustadigt, måtte tørvene »ringles op«, et meget stort og for tørve-

Den store »ringle«, der skar dyndet ud i enkelte tørv, mens hestene gik oppe i dyndet. Foto: Historisk Forening for Sundeved.

fabrikanten fordyrende arbejde, da hver tørv med hånden måtte lægges i ring med 5-6 stykker i bunden og ovenpå et nyt lag. Sådan lagde man 7-8 lag oven på hinanden, imens stakken spidsedes til opad og afsluttedes med et par tørv i toppen. Nu stod de nogenlunde sikkert mod regnen og kunne rigtig blive gennemblæst og godt tørre efter en vis tid. Der kunne udlægges tørvedynd 3-4 gange på tørrepladsen i løbet af en sommer.

Der var megen forskel på mosejorden. Hvis mosen ikke var gammel nok, var planteresterne ikke ordentlig omsat, så var der for mange rødder og andet i jorden. Vi fandt også hele egestammer. De måtte hales ud med et spil, nogle så store, at de først måtte hugges over med en økse. Når sådan en moseeg havde ligget 2-3 dage i solen, revnede den overalt.

Det opslømmede tørvedynd, »e døhn«, blev kørt ud på en mark i en kasse, som var sat på understellet af en personbilsramme. I bunden af kassen var der lavet en lem, hvorigennem dyndet blev raget ud på marken i en lang, ca. 20 cm høj stribe. To gange om dagen, til middag og til aften, kørtes dyndet over med »ringlen«, som skar det op i passende tørvestykker.

Betalingen skete efter, hvor mange tipvognslæs der blev læsset og bearbejdet. Vi havde et bræt med ti nummerede huller i og en pind til at sætte i og flytte efter hvert læs. Vi begyndte nu altid med at sætte pinden i hul nr. 2, både om morgenen, til frokost og efter kaffe-tid. De penge var nemmest tjent. Jeg fik et læs tørv ekstra for at smøre og holde æltemaskineriet klart og gangbart.

Vi kunne aldrig lave de tørv, som kunne sælges. Vi skulle bruge vand til æltingen. Den første sommer slog vi bare et rør ned i jorden og pumpede, så havde vi vand. Vi skulle lave flere og flere tørv, og æltemaskinen skulle løbe hurtigere og hurtigere. Var dyndet ikke vådt nok,

Foto af arbejds holdet i mosegraven. Nogle steder blev der gravet tørvejord i op til 2-3 meters dybde. Sporene blev flyttet hver gang, en bænk tørvejord var gravet op. Foto: Historisk Forening for Sundeved.

sprang bundkæden. Sikket et bøvl! Vand-Schmidt fra Christiansfeld blev straks tilkaldt for at skaffe vand, så vi kunne hælde mere vand i og dermed få mere fart på. Mit arbejde bestod i at renholde og holde æltemaskinen i gang og smøre inden start morgen og middag.

Det var svært at få folk nok, da det lå langt ude, og efterhånden fik vi bevilget nogle små huse, som kunne flyttes med lastbil. Disse blev fremstillet af bygmester Th. Lund i Vester Sottrup. Jeg husker, at Søren Kjer og jeg fik hver et. Tørvefabrikanten opstillede også en barak med køkken og spiseplads til en halv snes mand. Min kone, Marie, kom med derud og lavede mad til hele »sjakket« i een og en halv sæson. Vi var jo hårdt arbejdende, og der skulle meget og kraftig mad på bordet, så hun havde nok at se til. Vi havde to børn dengang. De var for det meste hjemme hos bedsteforældrene i Snogbæk.

Vi kunne nu tilsammen tjene tæt ved 400 kr. om ugen, og det var en meget god løn. Somrene i tørvene gav så mange penge, at da vi flyttede ind i vort nye hus, var alt det løse betalt.

Ved sæsonens slutning rejste vi hjem, og så skulle der drænes. Det var efter høsten, og markerne var tømt for afgrøder, så kunne vi, drænedes vi indtil frosten satte en stopper for det. Det kunne betale sig at købe en ny spade ved start. Den var nogle cm længere end den slidte fra sidste år. Den nye tog mere jord med op, og arbejdet blev aflønnet efter akkord. Prisen var efter dybde og pr. løbende meter. Når frosten satte ind, var vi arbejdsløse, hvis der ikke kom noget sneskovling.

Ture og udflugter.

Tobak, brændevin og æggekage kunne vi købe hos en købmand i nærheden. Engang var vi på en ordentlig øltur, første stop var Kiskelund kro. Lidt øl kunne han da skaffe til drikning på stedet. Alle pigerne var med, og vi stod oppe på ladet af vor gamle tørvelastbil. Så kørte vi videre og tog med færgen over til Egersund, hvor der ingen øl var at få. Herfra gik det videre til et sted ved Nybølner, hvor en, som blev kaldt Fritz

von Preussen, havde en lille høkerbutik. Han var en onkel til Møjn, Møjn Kalle i Vester Sottrup. På hjemvejen opdagede vi i Graasten, at vi manglede en mand. Vi måtte tilbage og igen med kædetræksfærgen til Egersund. Vi fandt manden og sejlede for tredje gang over, nu i særdeles høj stemning.

Sommeren 1945, efter krigens afslutning, var vi også »i e torre«, og da var vi alle med til det store folkemøde på Skamlingsbanken. Vi kørte derop i vor gamle tørvelastbil, stående og siddende på det åbne lad. Jeg husker, at der kom en god regnbyge, at min Marie blev væk, og at trafikforholdene var meget kaotiske, da vi skulle køre hjemad igen. Mange personbiler havde været oplodset under hele krigen og var nu på deres første lange tur. Det ene dæk efter det andet punkterede, og bilerne blokerede vejene.

Kilder

Johan Petersens fortælling. Oplysninger fra Skrift for Klipleve Sogn 1992.

To mand ved æltemaskinen. Til højre ses Johan Petersen. Foto: Historisk Forening for Sundevad.

Alsisk ordsamling

Alsisk Ordsamling, 2. udgave, udgivet af Alsinger-gildet. Eget forlag, Augustenborg 2002, 247 sider. Pris: 200 kr.

Alsisk Ordsamling 2. udgave er en fryd for øjet både når den ligger på bordet og står i bogreolen. Det røde lærredsbind har omridset af Als i en hvid tynd streg på forsiden. Titel og udgave står diskret i hvidt fornedet. Ryggen har derimod titlen i fede hvide blokbogstaver. Den træder frem blandt andre bøger. Glæden over bogen bliver ikke mindre når man lukker den op. Vignetter tegnet af Randi Clausen pryder både titelblad og ordliste. De står ligesom satsen klart på det matte papir.

Efter forordet følger digte af Martin N. Hansen og Alsingergildets historie i både tekst og billeder fra 1946 til i dag. Dets vigtigste formål er at udgive en alsisk ordbog og bevare det alsiske sprog. Vi får også at vide at Alsingergildet ifølge dets love, gildeskraen, består af tolv indfødte alsingere og af seks bisiddere som ikke behøver at være født på Als. Blandt de tidligere gildebrødre er ingen kvinder, men der er to blandt de tidligere bisiddere. Nu er der både gildebrødre- og søstre.

Det udtrykker dialektolog Gunhild Nielsen glæde over i sin introduktion til førsteudgaven af ordsamlingen som er genoptrykt i andenudgaven. For det gik ud over kvindestoffet at det var en »mandeklub«, skriver hun. Selv har hun næsten lige fra starten været med som bisidder. Hun har ensrettet lydskriften og kommenteret ordene der blev indsamlet af Alsingergildet. Og hun afleverede et komplet manuskript til andenudgaven før sin død.

Foruden ordsamlingens tilblivelse giver introduktionen indsigt i opslagsordets form og den lydskrift som er benyttet. Alsingermålets udtaler bliver kommenteret, og vi får en fremragende forklaring på tonale ordaccenter. Endelig viser et kort de alsiske tvelyds geografiske fordeling. Alt forsynet med velvalgte eksempler. Og så slår Gunhild Nielsen til sidst fast at de sønderjyske dialekter er danske.

Selve ordsamlingen er sat overskueligt op.

Hvert nyt bogstav først i opslagsordene er markeret øverst på siden. De enkelte opslagsord kommer derefter i fed skrift fulgt af lydskrift og eksempler stillet op i en lige margen. Desuden er der forklaringer på ord og vendinger. Til slut er bogen forsynet med et dobbelt register over ord som ikke er identiske med grundformen i alsisk eller rigsdansk.

Men det er meget mere end en samling ord med forklaringer. Der er også husråd og spørgsmål til læseren. Sjældent har jeg moret mig så meget over en ordsamling og læst den med fornøjelse fra ende til anden. Apropos ordet ende så kan man ikke lade være med at le ad husrådet i forbindelse med ordet fisbrand. Der står »hudløshed mellem benene, f.eks. når man harver om foråret; en lille rund sten kan hjælpe; »Hvor mon den skal anbringes, spørger den uvidende. Nogle svarer i buksebenene, andre at det er mellem balderne. Måske var det en ide at spørge læseren. Det gør ordsamlingen undertiden ved andre ord. F.eks. slutter forklaringen på ordet rægen med spørgsmålet: »Kender nogen ordet?«.

Der er mange ord jeg ikke kender. Nytårsaften blev jeg spurgt hvad kyt kragh betyder og begyndte med en lang forklaring om at kaste med krager. Din kretlebas sagde min bordherre. Og jeg var lige vidt. Hvem kunne vide at det var at slå en kolbøtte. Det ved Alsingergildet, og de har taget det med i ordsamlingen. Den forklarer også at en kretlebas er et vrøvlehoved.

Selv om nogle af ordene hører en svunden tid til, følger Alsingergildet med tiden. Det har fået en hjemmeside på internettet. Den vil bl.a. informere om nyttilkomne ord. Alsisk Ordsamling, anden udgave kan man imidlertid ikke komme udenom. Den er et stort skridt på vejen til en komplet ordbog over alsisk. Så der er ingen grund til den tælleremse som også står i ordsamlingen: »eggede - meggede se - åffel dåffel domme ne - katten sprut - no er e slut - do ska ut«. Alsingergildet må fortsætte sit arbejde.

Karen Margrethe Pedersen ►

Det sker – på sønderjyske museer

Reformationen, Christian 3. og en udstilling i Haderslev

Det sker ikke så tit, at en 700 år gammel bog og en 500-års fødselsdag sætter hinanden stævne, men det vil snart ske i Haderslev. Bogen er Danmarks ældste bibel. Fødselaren er Christian 3., som så verdens lys den 12. august 1503.

Det er velkendt, at Christian 3. indførte reformationen i 1536, da han havde fået greb om magten i hele Danmark. Det er mindre kendt, at han allerede startede på »lutheriet« i 1525, da han blev hertug i Haderslev og Tørning len. Han hentede lutherske teologer hertil fra reformationens arnested, Wittenberg, bl.a. til at oplære nye præster og »omskole« de gamle. Haderslev blev det første sted i Norden, hvor man kunne uddanne sig til protestantisk præst. I 1528 indførte hertugen »Haderslev-artiklerne«, et luthersk kirkeregulativ, som egnens præster måtte acceptere, hvis de ville fortsætte i deres embeder.

Alle disse ting bliver der kastet lys over den 12. og 13. august på en stor Christian 3.-konference, arrangeret af Haderslev Stift, byens seminarium og dagbladet JydskeVestkysten. Også Haderslev Museum bidrager til festlighederne i form af en udstilling med bøger, som belyser det kirkelige liv i Haderslev omkring reformationen. De fleste af dem er blevet brugt til studieformål ved præsteskolen og ved Vor Frue Kirke. Der er også bibler med, blandt dem altså Danmarks ældste, som Det kongelige Bibliotek havde held til at erhverve for et par år siden. Den er fra slutningen af 1200-tallet og blev i 1310 købt af en broder Knud, som boede på klosteret i Haderslev og var provinsialprior for dominikanerne i Norden. Denne bibel fra tiden før refor-

mationen er naturligvis på latin, den katolske kirkes autoriserede sprog. På udstillingen finder den sin kontrast i Christian 3.'s bibel, som gengiver de hellige skrifter på dansk. Reformatorerne lagde nemlig vægt på, at folk skulle have adgang til Guds ord på deres eget sprog.

Bøgerne på denne udstilling fortæller et stykke spændende historie om overgangen fra den katolske tid til den protestantiske. Så skal det ikke glemmes, at den tids trykkere, illustratører og bogbindere opfattede sig selv som kunsthåndværkere, så deres produkter også er en æstetisk nydelse.

Anker Thygesen

EFFIGIES ILLVSTRIS PRINCIPIS CHRISTIANI HEREDIS
NORVEGIE SLESVIGI HOLSTAGIE STORMARIE DUCIS
COMITIS III ALDENBURG ET DELLMEIHORST AD ANAN-
TENS IMAGIEM EXARATA AHIIO ETATIS
SVE XXXII IMPERII AERO III
A CHRISTO NATO M III
D XXXV
In DOMINO ETHIERO SEMPER SPES FIXA MANEBIT
RES ALII VALLANT FIC MIHI TVRIS ERIT

- Haderslev Museum**
 3. maj - 31. aug.: »Fattiggårde i Sønderjylland«. Udstilling om fattiggårdene i de sønderjyske landdistrikter i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet og om fattiglemmernes leve- og arbejdsvilkår.
2. aug. – 31. aug.: »Fra katolicisme til protestantisme«. Udstilling af kirkelige bøger fra tiden omkring reformationen.
- Aabenraa Museum**
 13. juni - 16. aug.: »Festen for de døde«. Udstilling fra Mexico.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
 5. apr. - 17. aug.: Fokus på museets samling (dansk kunst).
- Museet på Sønderborg Slot**
 15. maj - 15. aug.: Stereoskopbilleder fra Kalundborg.
 19. juni - 31. sept.: Harriet og Holger Mundt Udstilling.
 16. juni - 19. okt.: »Sønderjylland om 25 år«.
- Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
 1. apr. – 2. nov.: Særudstilling »Tegl til tiden«.
 14. juli – 2. nov.: Keramik fra teglværksegnen.
- Tønder Museum**
 14. juni - 19. okt.: Udstilling af genstande fra udgravning v/Slotsbanken i 1998, især middelalderborgens brugsbygninger: Smedie og bageri.
- Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder**
 21. juni – 31. aug.: Et dansk gobelinværksted – Lise Warburg.
- Drøhdes Hus**
 1. apr. – 31. dec.: Kniplings- og tekstiludstillinger. Tønder Museums samling af jernovne samt sadelmagerhåndværket.
- Højer Mølle- og Marskmuseum**
 17. apr. – 31. okt.: Af tørret jord kogte man salt.
- Midtsønderjyllands Museum, Gram**
 Indtil 31. dec.: »Hvad er sten i grunden?« - En udstilling om strandsten, håndstykker og skærver.
- Skærbækegnens Museum**
 9. maj – 27 juli: Glaskunst af Vibeke Skov.
 1. aug. – 26. sept.: Storm og stille.

► Skærbæktæpper

H. E. Sørensen: »Skærbæktæpper«. *Fra Skærbækegnens Fortid nr. 16, 2002. 24 sider. Udgivet af Historisk Forening og Skærbæk Museum i samarbejde med Forlaget Melbyhus. Pris 35 kr.*

Skærbæktæpperne er noget af det mest spændende, der IKKE findes i dansk kunsthåndværks historie! Det rådes der nu lidt bod på med denne udgivelse. Titlen er dog noget misvisende, idet heftet næsten handler mere om pastor Jacobsen end om de billedtæpper, der har skaffet ham lidt af et navn uden for Danmark. Skærbæktæpper eller Scherrebek Teppiche er blandt de mest skattede unika-tekstiler i Jugendstilen, der var den dominerende designstilretning i årene omkring år 1900; også kaldet Art Nouveau uden for tysktalende områder eller som i Danmark: Skønvirkestilen. I tidens ånd blev unge landbokvinder fra Skærbækegnen oplært i vævningens kunst med forlæg fra progressive kunstnere, der var med på tanken om at genoplive fordums håndværkstraditioner på højt niveau. Det var den lokale præst og hans kone med forbindelser til tysk kunsthåndværk, der stod bag virksomheden, og det kom der en lang række pragtfulde og poetiske billedtæpper ud af, som i dag findes i både museer og private samlinger, særligt i Tyskland.

Udgivelsen giver en udførlig indføring i Skærbæktæppernes »ophavsmands« liv og levned og skitserer dertil baggrunden for, at en kunstnerisk betydelig væveskole kunne etableres i en yderlig provins. Gennem især fyldige billedtekster gives også et indtryk af tæppernes billedverden og kunstnerne bag. Dertil er der angivet en liste over museer med Skærbæktæpper i samlingerne, ligesom der er en udmærket litteraturliste, der kan føre til mere indgående kendskab. Heftet er rigt illustreret, men desværre savner de fleste af gengivelserne, formentlig af økonomiske årsager, den professionelle optagelse, der kunne yde de flotte tæpper den hyldelse, de fortjener.

Birgit Jenvold

Drømmen om Danmark

Leif Sestoft: »Drømmen om Danmark. Det danske Flensborgs blomstring og fald 1830-1875«. *Flensborg 2002. 370 sider, ill., 198 Kr.*

Det foreliggende værk er en familiehistorie fra Flensborg i 1800-tallet. I centrum står slagter-

familien Partsch (forfatterens forfædre), som i stigende grad blev påvirket af og involveret i den nationale konflikt mellem dansk og tysk. Først i den nyeste tid har historikerne opdaget, hvor høj en værdi almindelige personers biografier og mundtligt overleverede historie har for forståelsen af fortiden. Leif Sestofts bog er et imponerende eksempel på, at beretninger om enkelte personers oplevelser og fornemmelser er mindst lige så spændende som den »store« politisk-nationale historie, idet de giver synsvinkler, som netop er meget tættere på individet, som oplever (og former) historien.

Læseren får på en meget uskuelig måde f.eks. at vide, at det nationale sindelag ikke nødvendigvis var afhængigt af familiens sprogligt-kulturelle baggrund, og at begrebet »fædrelandskærlighed« indeholdt andre dimensioner end den aggressive og afgrænsende nationalisme, som i stigende grad gjorde sig gældende og førte til katastroferne 1848-50 og 1864. Man får detaljerede beskrivelser af stemningen i byen i hele perioden, inklusive nogle nationalistiske udskjelser under krigen. Og ikke mindst får man mange oplysninger om den private dagligdag og om det offentlige liv i Flensborg, hvis borgere til sidst var nødt til at bestemme sig for enten dansk eller tysk. Mange dansksindede fandt ikke længere en fremtid i Flensborg efter 1875, og det gjaldt også de unge i familien Partsch. Bogens måske højeste værdi er, at man gennem normale borgers øjne får at vide, i hvilken grad de nationale spændinger og krigen havde alvorlige konsekvenser for den enkelte person, fjernt fra slagmarkerne og den store politik.

Bogen skal ifølge forfatteren ikke forstås som et videnskabeligt værk, men som en identitetshistorie på autentisk grundlag. Alligevel er det beklageligt, at der ikke findes kildehenvisninger til de mange citater, og at flere citater står for sig selv, uden det overhovedet nævnes, hvor de kommer fra. Det gør det desværre lidt vanskeligt at arbejde videre med dette meget interessante værk, som i øvrigt er skrevet i en meget flydende og læsevenlig stil, og som byder på mange kendte og endnu flere helt ukendte illustrationer. Bogen er uden tvivl et vigtigt værk, som kaster meget nyt lys over begivenhederne i 1800-tallet, som er så vigtige for forståelsen af hele Sønderjyllands identitet.

Gerret Liebing Schlaber

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog. Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K. Telefon: 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

»Hvor Tid fordrives i Lediggang, gaar altid meget Ondt i Svang«

*Bagsiden
om
forsiden*

Overskriftens citat, der stammer fra Blidstrup Husflidsskole ved Gilleleje 1897, siger meget om det opbyggelige aspekt, som kom til at spille en stor rolle for husflidssagen i 1800-tallets slutning. Oprindeligt var det dog husflidens økonomiske betydning, der var vigtigst.

Ordet husflid kom ind i det danske sprog i oplysningstiden lige omkring år 1800. Ved ordet forstås iflg. Den store danske Encyklopædi »hjemmefremstilling af produkter dels til hjemmets egen brug, dels med salg for øje«, og en sådan produktion var i tråd med oplysningstidens ideer om dyd for den enkelte og gavn for samfundet.

Der er blevet fremstillet husflid i hele Danmark, men der har været geografiske forskelle mht. omfanget af husflidsaktiviteterne. Salgshusflid har været mest påkrævet på de magre jorde. I Sønderjylland har husfliden spillet den største rolle dér, hvor jorden var magerst og dér, hvor den var fedest! Den dårlige jord betød bl.a., at såning og vel især høst ikke tog så lang tid, og dér hvor jorden var bedst, var der tid og hænder til overs til husflid.

I slutningen af 1800-årene aftog husflidens økonomiske betydning. Samtidig steg opmærksomheden over for husflidens pædagogiske og sociale værdier. 1871 udgav skolelæreren N. C. Rom bogen »Den danske Husflid«, og to år senere oprettedes paraplyorganisationen »Dansk Husflidsselskab«.

Husflidsbevægelsen var grundtvigiansk inspireret og i slægt med højskolebevægelsen og skytte- og gymnastikforeningerne. Bevægelsen havde efter 1864 også et natio-

nalt sigte, hvilket ses både af de motiver, der går igen på arbejdstegningerne og målbevidstheden, hvormed man benyttede gamle danske og nordiske teknikker, ornamentier og formgivning.

Husflidsbevægelsen fik stor folkelig tilslutning. Midt i 1930'erne var der ca. 800 lokale husflidsforeninger over hele landet. Det var Dansk Husflidsselskab, der uddannede de første håndarbejds lærere, da faget blev skolefag. Desuden har aftenskoleundervisningen spillet en stor rolle i arbejdet.

Husflidsforeningernes historie i Sønderjylland er endnu ikke særligt godt belyst. Det ser ud til, at der ikke har været ret mange foreninger før Genforeningen 1920. I Dansk Husflidstidende findes der en statistik fra 1938, hvor de sønderjyske husflidsforeninger er med. Der var flest i Tønder Amt, hvor der kendes 22 foreninger, derefter følger Haderslev Amt med 18 foreninger og sidst kommer Sønderborg og Aabenraa med 16 foreninger hver. I forhold til antallet i resten af Danmark er der tale om ret få foreninger. Man kan formode, at de forholdsmæssig mange foreninger i Tønder amt hænger sammen med traditionen for kniplingsfremstilling på Tønderegnet, dels at dette område fra gammel tid havde været et af de steder, hvor husfliden var en økonomisk nødvendighed.

I forbindelse med kommunalreformen i 1970 blev arbejdet organiseret i amtskredse med underordnede lokalforeninger. Sønderjyllands Amts Husflidskreds tæller i dag 12-13 lokale kredse eller foreninger fordelt over hele landsdelen.

Elsemarie Dam-Jensen